“KUNTUG‘EMISH” DOSTONIDA FARZAND OBRAZLARI VA OILAVIY BUTUNLIK G‘OYASI

Nilufar To‘lqinova
SamDCHTI doktoranti

Annotatsiya. Maqolada “Kuntug‘mish” dostonida farzand obrazlari, xususan, Gurkiboy va Mohiboy timsollarining oilaviy butunlik g‘oyasini ochishdagi badiiy vazifasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda farzand obrazi shunchaki nasl davomchisi sifatida emas, balki ota-onalik mas’uliyati, aka-ukalik sadoqati, nasliy xotira, ayriliq fojiasi va oilaning qayta tiklanishi bilan bog‘liq markaziy poetik birlik sifatida talqin etiladi. Doston matnidagi empirik epizodlar - Xolbekaning ikki o‘g‘il tug‘ishi, Kuntug‘mishning farzandlaridan ayrilishi, Gurkiboy va Mohiboy nomlarining kelib chiqishi, aka-ukalarning dor ostidagi fidoyiligi hamda oilaning qayta birlashuvi - asosiy tahlil materiali sifatida olinadi.

Kalit so‘zlar: “Kuntug‘mish”, farzand obrazi, Gurkiboy, Mohiboy, oila, nasl, oilaviy butunlik, epik syujet, xalq dostoni.

Abstract. The article analyzes the artistic function of child images in the epic Kuntug‘mish, particularly the figures of Gurkiboy and Mohiboy, in revealing the idea of family integrity. In the study, the image of the child is interpreted not merely as a continuation of lineage, but as a central poetic unit connected with parental responsibility, brotherly loyalty, ancestral memory, the tragedy of separation, and the restoration of the family. The empirical episodes in the text of the epic - Kholbeka’s giving birth to two sons, Kuntug‘mish’s separation from his children, the origin of the names Gurkiboy and Mohiboy, the brothers’ self-sacrifice at the gallows, and the reunification of the family - are taken as the main material for analysis.

Keywords: Kuntug‘mish, child image, Gurkiboy, Mohiboy, family, lineage, family integrity, epic plot, folk epic.

Аннотация. В статье анализируется художественная функция образов детей в дастане «Кунтугмиш», в частности образов Гуркибоя и Мохибоя, в раскрытии идеи семейной целостности. В исследовании образ ребёнка трактуется не просто как продолжатель рода, а как центральная поэтическая единица, связанная с родительской ответственностью, братской верностью, родовой памятью, трагедией разлуки и восстановлением семьи. В качестве основного материала анализа рассматриваются эмпирические эпизоды текста дастана: рождение Холбекой двух сыновей, разлука Кунтугмиша с детьми, происхождение имён Гуркибой и Мохибой, самоотверженность братьев у виселицы, а также воссоединение семьи.

Ключевые слова: «Кунтугмиш», образ ребёнка, Гуркибой, Мохибой, семья, род, семейная целостность, эпический сюжет, народный дастан.

Kirish. O‘zbek xalq dostonlarida oila tushunchasi ko‘pincha shaxsiy munosabat doirasidan chiqib, ijtimoiy-axloqiy qadriyat sifatida talqin qilinadi. “Kuntug‘mish” dostoni ham sevgi, vafodorlik, xiyonat, safar, sinov va adolat motivlari bilan bir qatorda oilaviy butunlik g‘oyasini ham markazga olib chiqadi. Dostonning qisqacha mazmunida Kuntug‘mish Azbarxo‘ja xiyonati sababli xotini Xolbeka va egizak o‘g‘illaridan vaqtincha ayrilishi, asar oxirida esa Xolbeka, Gurkiboy, Mohiboy va otasi Qoraxon bilan topishishi ko‘rsatiladi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d.,

p. 4). Bu holat doston syujetida farzand obrazlari tasodifiy epizod emas, balki oilaviy butunlikni tiklovchi asosiy poetik vosita ekanini ko‘rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, “Kuntug‘mish” ko‘pincha ishqiy-qahramonlik dostoni sifatida o‘rganiladi. Ammo dostonning ikkinchi yarmida Gurkiboy va Mohiboy obrazlari asarning dramatik va axloqiy markazini tashkil qiladi. Farzandlar tug‘ilishi bilan oila shakllanadi; ularning yo‘qolishi bilan oila parchalanadi; ularning topilishi bilan esa oila, adolat va nasliy xotira qayta tiklanadi. Shuning uchun farzand obrazlari dostonning faqat hissiy ta’sir kuchini oshirmaydi, balki asarning badiiy-falsafiy xulosasini ham belgilaydi.

Farzand motivi dostonda dastlab niyat va orzu tarzida boshlanadi. Shoir va Tohir vazirlar “o‘g‘il bo‘lsa qo‘lqanot, qiz bo‘lsa do‘st bo‘lsin” deb niyat qiladilar (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 7). Ushbu ibora xalqona dunyoqarashda farzandning oilaviy tayanch, qarindoshlik rishtalarini mustahkamlovchi va kelajak ijtimoiy munosabatlarini davom ettiruvchi kuch sifatida idrok etilganini bildiradi. Demak, doston boshidanoq farzand obrazi shaxsiy baxt emas, balki ijtimoiy-axloqiy qadriyat sifatida belgilanadi.

Metodlar. Tadqiqotda struktur-semantik, motiv tahlili va poetik tahlil usullaridan foydalanildi. Struktur-semantik yondashuv orqali Gurkiboy va Mohiboy obrazlarining doston kompozitsiyasidagi o‘rni aniqlanadi. Motiv tahlili asosida tug‘ilish, ayriliq, tanilmaslik, nomlanish, aka-ukalik sadoqati va qayta topilish epizodlari o‘rganiladi. Poetik tahlil esa farzand obrazlarining oilaviy butunlik g‘oyasini qanday badiiylashtirishini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Asosiy empirik material sifatida “Kuntug‘mish” dostonining Ergash Jumanbulbul o‘g‘lidan yozib olingan varianti olindi. Dostonning o‘quv nashrida aynan Ergash Jumanbulbul o‘g‘li varianti keltirilgani qayd etiladi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 3). Qo‘shimcha nazariy tayanch sifatida G.X. Obruyevaning atoqli otlar, maqol va idiomalarning semantik imkoniyatlari haqidagi qarashlaridan foydalanildi. Bu manbalar folklorshunoslikka bevosita emas, balki ism, xalqona ibora va madaniy semantika masalalarini izohlash uchun yordamchi nazariy asos sifatida jalb qilindi (Obruyeva, 2024, pp. 329–332; Obruyeva, 2025, pp. 152–159).

Natijalar

1. Farzand motivi: oilaviy niyatdan epik sinovgacha. Dostonda farzand masalasi avval ijobiy niyat shaklida beriladi. Shoir va Tohir vazirlarning “o‘g‘il bo‘lsa qo‘lqanot, qiz bo‘lsa do‘st bo‘lsin” degan orzusi farzandning xalqona tafakkurdagi ikki asosiy vazifasini bildiradi: o‘g‘il - tayanch, qiz - qarindoshlik va mehr rishtasining mustahkamlovchisi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 7). Bu epizod keyinchalik Kuntug‘mish va Xolbeka oilasining taqdiri uchun semantik tayanch vazifasini bajaradi.

Farzand motivining dastlabki bosqichida hali Gurkiboy va Mohiboy obrazlari sahnaga chiqmaydi. Biroq doston farzand masalasini boshidanoq ijtimoiy qadriyat sifatida belgilab oladi. Bu yerda farzand shunchaki oilaning ichki baxti emas; u va’da, do‘stlik, qarindoshlik va nasl davomiyligi bilan bog‘liq ijtimoiy birlikdir. Shu bois keyinchalik Kuntug‘mish farzandlaridan ayrilganda bu fojia faqat otalik iztirobi bo‘lib qolmaydi, balki butun oilaviy tartibning buzilishi sifatida namoyon bo‘ladi.

2. Xolbekaning ikki o‘g‘il tug‘ishi: oilaviy baxt va xavfning yonma-yon kelishi. Dostonda Xolbekaning ikki o‘g‘il tug‘ishi oilaning to‘liq shakllanishi sifatida ko‘rinadi. Biroq bu quvonch osoyishta sharoitda emas, sahro, ochlik va yo‘lsizlik vaziyatida yuz beradi. Xolbeka bolalarini qo‘liga olib, “ochdan o‘ldirib qo‘ysam qanday qilar ekanman?” mazmunida iztirob

chekadi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 24). Bu epizodda ona obrazi mehr bilan birga qo‘rquv va mas’uliyat holatida tasvirlanadi.

Mazkur sahna farzand obrazining birinchi yirik poetik vazifasini ochadi: farzand tug‘ilishi oilani mustahkamlaydi, ammo shu bilan birga ota-onalik sinovini ham boshlaydi. Kuntug‘mish ota sifatida el-yurt daragini topishga majbur; Xolbeka ona sifatida go‘daklarni saqlash tashvishiga tushadi. Demak, doston farzandni faqat baxt belgisi sifatida emas, balki mas’uliyat va sinov manbai sifatida ham talqin qiladi.

3. Farzandlardan ayrilish: otalik fojiasi va oilaning parchalanishi. Azbarxo‘ja xiyonati dostonning oilaviy butunlik chizig‘ini keskin buzadi. Kuntug‘mish mast holatda qoldiriladi, Xolbeka bandi qilinadi, ikki go‘dak esa sahroda qoladi. Kuntug‘mish o‘ziga kelgach, bolalarini olib daryodan o‘tishga urinadi: bittasini og‘zida tishlab, ikkinchisini daryo bo‘yida qoldiradi. Shu paytda bir bolani bo‘ri olib ketadi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., pp. 24–25). Keyingi bayonda Kuntug‘mish ikkinchi farzandining baliq bilan bog‘liq yo‘qolishini ham nolali tarzda eslaydi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 23). Bu epizodda Kuntug‘mishning qahramonligi emas, otalik ojizligi ko‘proq ko‘zga tashlanadi. U jangchi, mard va sodiq yor bo‘lsa-da, taqdir, tabiat va xiyonat birlashgan vaziyatda farzandlarini birdaniga asrab qololmaydi. Ana shu ojizlik dostonning hissiy kuchini oshiradi. Farzandlardan ayrilish orqali Kuntug‘mish obrazi faqat epik qahramon emas, balki iztirob chekayotgan ota sifatida ham chuqurlashadi. Oilaviy butunlik to‘liq parchalanadi: ota - bir tomonda, ona - boshqa tomonda, farzandlar esa noma’lum taqdir qo‘lida qoladi. Shuning uchun dostonning keyingi rivoji faqat sevishganlarning topishuvi emas, balki yo‘qolgan farzandlar orqali oilaning qayta tiklanishi tomon yo‘naladi.

4. Gurkiboy va Mohiboy ismlari: taqdirni eslatib turuvchi semantik belgi. Gurkiboy va Mohiboy obrazlarida ism alohida poetik yuk tashiydi. Bo‘ri olib ketgan bola cho‘ponlar tomonidan qutqariladi; baliq ichidan esa ikkinchi bola tirik topiladi. Matnda cho‘ponlar bo‘rini “gurk”, sayyodlar baliqni “mohi” deb atashi, shu sababli bolalarga Gurkiboy va Mohiboy deb ism qo‘yilgani aytiladi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 28). Ism shunchaki chaqiriq vositasi emas. U bolaning qutulish tarixi, boshidan kechirgan xavfi va mo‘jizaviy omon qolishini xotirada saqlovchi belgi vazifasini bajaradi. Gurkiboy nomida bo‘ri, dasht, xavf va qutulish semantikasi bor; Mohiboy nomida esa suv, baliq, tasodif va omon qolish ma’nosi seziladi. Shu sababli ularning ismlari obrazning ichki taqdirining qisqa poetik formulasi sifatida ishlaydi.

Atoqli otlarning ma’no kengaytirishi va semantik yuk tashishi haqidagi nazariy qarashlar bu epizodni izohlashda yordam beradi. G.X. Obruyeva atoqli ot komponentli birliklarning semantik maqomini tahlil qilar ekan, nomning matnda oddiy identifikatsiya vositasi bo‘lib qolmay, qo‘shimcha madaniy-ma’noviy yuk olishini ko‘rsatadi (Obruyeva, 2024, pp. 329–332). Gurkiboy va Mohiboy ismlari ham ayni shunday badiiy vazifani bajaradi: ular obrazlarni tanitadi, lekin bundan ham muhimrog‘i - ularning taqdirini eslatib turadi.

5. Gurkiboyning sirni ochishi: nasliy xotiraning tiklanishi. Gurkiboy va Mohiboy Xolmo‘min uyida xizmat qilib yurgan paytda Gurkiboy ukasiga o‘zlarining asl kelib chiqishini aytadi. U Mohiboyga “kishining zoti-zuryodi, ota-onasi, eli-yurti bo‘lmasmi?” mazmunida murojaat qiladi va o‘z naslini bayon etadi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 28). Bu sahna oddiy aka-uka suhbati emas; unda nasliy xotira qayta uyg‘onadi.

Gurkiboy bu epizodda xotira saqlovchi obraz sifatida namoyon bo‘ladi. Mohiboy ko‘proq sodda, hissiyotga yaqin va shaddodroq tasvirlansa, Gurkiboy bosiq, vazmin va esli obraz sifatida ko‘rinadi. Dostonning izoh qismida ham Gurkiboyning bosiq, Mohiboyning esa biroz shaddod va

quvroq bola ekani qayd qilinadi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 5). Demak, aka-uka xarakterlari bir-birini takrorlamaydi; aksincha, ular oilaviy xotira va harakatning ikki xil shaklini bildiradi. Xolbekaning ushbu suhbatni eshitib o‘zini yo‘qotishi onalik sezgisining epik ifodasidir. Matnda u bolalarining so‘zini eshitib, quvonchdan o‘zidan ketgani tasvirlanadi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 29). Bu yerda farzandning so‘zi onani tiriltiruvchi, uning yo‘qolgan hayotiy markazini qaytaruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

6. Dor ostidagi fidoyilik: farzand obrazining axloqiy yuksalishi. Dostondagi eng ta’sirchan epizodlardan biri Gurkiboy va Mohiboyning dorga tortilish sahnasidir. Gurkiboy jallodlar Mohiboyni o‘ldirmoqchi bo‘layotganini ko‘rib, “avval meni o‘ldiringlar, mening oldimda Mohi o‘lmasin” mazmunida iltijo qiladi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 36). Mohiboy esa gunohni o‘z zimmasiga olib, Gurkiboyni ozod qilishlarini so‘raydi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 36).

Bu sahnada farzand obrazlari endi faqat ota-onasidan ayrilgan jabrdiydalar emas. Ular axloqiy tanlovga qodir, bir-biri uchun jon berishga tayyor mustaqil qahramonlar sifatida ko‘rinadi. Aka-ukaning bir-biri uchun o‘limni tanlashi oilaviy butunlik g‘oyasini kichik modelda ifodalaydi. Hali ota-ona bilan to‘liq topishuv yuz bermagan bo‘lsa-da, oilaning axloqiy ruhi aka-ukalik sadoqati orqali saqlanib qoladi. Dostonning izoh qismida ham Gurkiboyning ukasi uchun o‘zini fido qilishga tayyorligi qahramonlik belgisi sifatida baholanadi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 39). Bu baho farzand obrazlarining doston poetikasidagi o‘rnini yanada aniqlashtiradi: ular yordamchi personajlar emas, balki qahramonlik va oilaviy sadoqatni ko‘rsatuvchi obrazlardir.

7. Oilaning qayta tiklanishi: adolat, nasl va butunlik. Doston yakunida Gurkiboy va Mohiboyning Kuntug‘mish va Xolbekaning farzandlari ekani aniq bo‘ladi. Bu tanilish shaxsiy baxtdan kengroq ma’noga ega. Farzandlar topilishi bilan Xolbekaning onalik iztirobi tugaydi, Kuntug‘mishning otalik maqomi tiklanadi, Azbarxo‘janing xiyonati fosh bo‘ladi. Matnda Gurkiboy va Mohiboyning izzat-hurmat qilinishi, ularga shohona kiyimlar kiygizilishi va oila qayta bir butun holga kelishi tasvirlanadi (Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, n.d., p. 36).

Bu yerda oilaviy butunlik uch darajada tiklanadi. Birinchi daraja - biologik topilish: ota, ona va farzandlar bir-birini topadi. Ikkinchi daraja - axloqiy tiklanish: aka-ukalik sadoqati tan olinadi. Uchinchi daraja - ijtimoiy adolat: Azbarxo‘ja jazolanadi, xiyonat fosh bo‘ladi. Farzand obrazlari oilaning faqat hissiy markazi emas, balki adolatning ham yuzaga chiqish vositasidir.

Muhokama. “Kuntug‘mish” dostonida farzand obrazlari epik syujetning ichki harakatini belgilaydi. Gurkiboy va Mohiboy tug‘ilganda oila paydo bo‘ladi; ular yo‘qolganda oila parchalanadi; ular bir-birini asraganda oilaning axloqiy yadrosi saqlanadi; ular topilganda esa oila va adolat qayta tiklanadi. Shu sababli farzand motivi dostonning ikkinchi darajali elementi emas, balki kompozitsion markazlardan biridir.

Farzand obrazining yana bir muhim jihati - u ota-onaning insoniy qiyofasini chuqurlashtiradi. Kuntug‘mish faqat mard oshiq yoki pahlavon emas, balki farzand dog‘ini tortgan ota sifatida ham ochiladi. Xolbeka esa faqat go‘zal yor emas, balki bolalari uchun iztirob chekkan ona sifatida tasvirlanadi. Dostonning qahramonlik poetikasini oilaviy-axloqiy mazmun bilan boyitadi.

Obruyevaning maqol va idiomalarning xalq tajribasi, obrazli tafakkuri va madaniy mazmunini ifodalashi haqidagi qarashlari “Kuntug‘mish”dagi xalqona iboralarni tushunishda yordam beradi (Obruyeva, 2025, pp. 152–159). Dostondagi “o‘g‘il - qo‘lqanot”, “zot-zuryod”,

“ota-ena”, “el-yurt” kabi birliklar oddiy so‘z emas, balki xalqona oilaviy dunyoqarashni ifodalovchi semantik markazlardir.

Xulosa. “Kuntug‘mish” dostonida Gurkiboy va Mohiboy obrazlari oilaviy butunlik g‘oyasini ochuvchi muhim poetik vosita hisoblanadi. Ular doston syujetida nafaqat Kuntug‘mish va Xolbekaning farzandlari, balki yo‘qolgan nasl, sinovdan o‘tgan aka-ukalik sadoqati, ota-onalik iztirobi va adolatning tiklanishi timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Farzand obrazlari orqali doston shuni ko‘rsatadiki, oila tayyor va buzilmas birlik emas; u sinov, ayriliq, sadoqat, xotira va qayta topilish orqali mustahkamlanadigan qadriyatdir. Gurkiboy va Mohiboyning tug‘ilishi, yo‘qolishi, nomlanishi, sirni ochishi va dor ostidagi fidoyiligi oilaviy butunlik g‘oyasining badiiy rivojlanish bosqichlarini tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Эргаш Жуманбулбул ўғли. **Кунтуғмиш. Равшан** [Электрон ресурс]. – URL: https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/yangi-kitoblar/ergash-jumanbulbul-o-g-li-aytuvchi-kuntugmish-ravshan – Мурожаат санаси: 09.05.2026.
2. Bédier J. **Tristan and Iseult** / Translated by H. Belloc [Electronic resource]. – New York: Albert & Charles Boni, 1927. – 195 p. – URL: https://archive.org/details/tristaniseult00bd – Accessed: 09.05.2026.
3. Bédier J. **The Romance of Tristan and Iseult** / Rendered into English by H. Belloc [Electronic resource]. – Project Gutenberg. – URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/14244 – Accessed: 09.05.2026.
4. Обруева Г. Х. **О сдвиге имени собственного в разряд нарицательных слов во фразеологии английского языка** // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 22. – С. 100–102. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-sdvige-imeni-sobstvennogo-v-razryad-naritsatelnyh-slov-vo-frazeologii-angliyskogo-yazyka – Мурожаат санаси: 09.05.2026.
5. Обруева Г. Х. **Инглиз тилидаги атоқли отларнинг фразеологик бирликлар структурасида ишлатилиши** // Хорижий филология. – 2021. – № 2. – Б. 66–69. – URL: https://samxorfil.uz/images/source/pdf/2021/2/Obruyeva-Gulchehra.pdf – Мурожаат санаси: 09.05.2026.
6. Obruyeva G. **Atoqli ot komponentli frazeologik birliklarning semantik maqomi** // Acta NUUz. – 2024. – № 1(1.4). – B. 329–332. – URL: https://uniwork.buxdu.uz/resurs/41732_1_67279FF4A8F1908A05FE9181ACF13D3172DFEEC2.pdf – Мурожаат санаси: 09.05.2026.
7. Obruyeva Gulchekhra Khamrokulovna. **The role of proverbs and idioms in the English language learning** // International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management. – 2025. – Vol. 4, № 4. – P. 152–159. – URL: https://www.researchgate.net/publication/401427750_THE_ROLE_OF_PROVERBS_AND_IDIOMS_IN_THE_ENGLISH_LANGUAGE_LEARNING – Мурожаат санаси: 09.05.2026.